

جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، شماره ۲۳، تابستان ۱۳۹۶

وصول مقاله: ۱۳۹۵/۴/۱۸

تأیید نهایی: ۱۳۹۵/۱۱/۲۶

صفحات: ۶۰ - ۳۹

شناسایی و اولویت‌بندی عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی با استفاده از روش تصمیم‌گیری چندمعیاره (MCDM)

دکتر محمدرضا شعبانی‌اصل^۱، امین پاشایی هولاسو^۲

چکیده

علم ژئوپلیتیک را می‌توان با توجه به ارتباط گسترده‌ای که میان سیاست، قدرت و جغرافیا برقرار می‌کند، دانش تأمین‌کننده امنیت در سطوح مختلف دانست که علاوه بر نقش آفرینی در سطوح مختلف امنیت بین‌المللی، منطقه‌ای و ملی، در سطح امنیت محلی نیز دارای نقش‌های مؤثر هستند. مقاله حاضر با هدف شناسایی و اولویت‌بندی عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی با استفاده از روش تصمیم‌گیری چندمعیاره (MCDM) به رشته تحریر درآمده است و تلاش می‌کند به پرسش اصلی «عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی کدامند؟» و پرسش فرعی «عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی چه اولویتی نسبت به همدیگر دارند؟» پاسخ دهد. برای پاسخ به این پرسش‌ها، عوامل ژئوپلیتیکی در قالب ۶ گروه و ۴۹ زیرگروه مورد بررسی قرار گرفتند. این پژوهش با روش توصیفی - پیمایشی صورت گرفته و جامعه آماری آن نخبگان دانشگاهی آشنا با مفهوم امنیت ملی بودند که با روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای انتخاب شدند. برای جمع‌آوری اطلاعات از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شد که ضریب آلفای کرونباخ برابر ۰/۹۶۶ است و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمون‌های تحلیل عاملی تأییدی، آزمون کولموگروف - اسمیرنوف و آزمون تی تک‌نمونه‌ای و همچنین برای اولویت‌بندی عوامل از روش AHP و TOPSIS استفاده شد که عمده‌ترین نتایج آن به این قرار است: عوامل طبیعی، سیاسی، امنیتی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و به‌عنوان عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت محلی به ترتیب اولویت زیر می‌باشند:

عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی، عوامل اجتماعی، عوامل فرهنگی، عوامل امنیتی و عوامل طبیعی.

کلید واژگان: ژئوپلیتیک، عوامل ژئوپلیتیکی، امنیت، امنیت داخلی، عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی.

مقدمه

پایان جنگ سرد باعث تجدیدنظر دربارهٔ اصول و اساس مطالعات امنیتی شده است. برخی از مفاهیم مهم که به طور خاص در مطالعات امنیتی مورد استفاده بوده و در معرض این بازنگری قرار دارند، عبارت‌اند از: امنیت، قدرت، استراتژی امنیت ملی یا استراتژی امنیتی و دولت ملی. در گذشته مرکز ثقل مطالعات مربوط به امنیت معطوف به مناقشات میان ابرقدرت‌ها بود؛ حال آن‌که امروزه مناقشات منطقه‌ای، درگیری‌های قومی در درون واحدهای ملی، تروریسم، محیط‌زیست، نافرمانی‌های مدنی و ... مرکز توجه مطالعات امنیتی هستند. واقع‌گرایان گذشته، با تجدیدنظری در مبادی و اصول فکری خود، ضمن آنارشیک دانستن نظام بین‌الملل، معتقدند که حکومت‌ها در جهت به حداکثر رساندن قدرتشان می‌کوشند تا امنیت خود را نیز به حداکثر برسانند و آنچه که آن‌ها را آزار می‌دهد، تهدیدات داخلی و خطر تجزیه‌طلبی است. آنان در تلاش هستند تا با استفاده از رویکردهای سنتی، به موضوعات جدید امنیتی مانند تهدیدات تجزیه‌طلبی، زیست‌محیطی، حقوق بشر، مهاجرت، مواد مخدر و ... که تهدیدات امنیتی غیرنظامی هستند، شکل و قالبی علمی ببخشند. نواقح‌گرایان در این رویکرد جدید، سطح تحلیل خود را واحدهای فرعی (محلی) که زیرمجموعهٔ واحدهای ملی هستند، انتخاب کرده‌اند. آن‌ها بر این باورند که با مطالعهٔ عوامل ژئوپلیتیکی واحدهای فرعی (محلی)، به راهبردهای نظامی یا امنیتی مؤثری می‌توان دست یافت که تمایل دولت‌های ملی را برای دستیابی به امنیت مناسب ارضا کند.

بر این اساس، جمهوری اسلامی ایران نیز یکی از واحدهای ملی در نظام بین‌الملل است که دارای تنوع ژئوپلیتیکی است و با مسایلی همچون قوم‌گرایی، اقلیت‌گرایی مذهبی، تهدیدات زیست‌محیطی و ... روبرو می‌باشد؛ از این رو برای واحد ملی ایران، واحدهای فرعی مانند کردستان، آذربایجان، سیستان و بلوچستان و ... را می‌توان پیش‌بینی کرده و با توجه به وضعیت

ژئوپلیتیکی هر منطقه، نظام امنیتی خاصی را برای آن منطقه تعریف کرد.

پس از جستجوی متغیرهای امنیت ژئوپلیتیکی Geopolitical Security در منابع معتبر علمی و پژوهشی مرتبط با موضوع پژوهش حاضر، ۵۲ عنوان مقاله در زمینهٔ موضوع «ژئوپلیتیک» و «راهبرد امنیتی» انتخاب شد که محقق از آن‌ها به‌عنوان منابع استفاده خواهد کرد.

با بررسی مقالات، رساله‌ها، کتب و ... که به‌نوعی با موضوع این پژوهش مرتبط بودند، اثری که بتواند تأمین‌کنندهٔ اهداف پژوهشی مدنظر باشد، مشاهده نشد؛ هرچند در این آثار نکات مفید و قابل استفاده‌ای وجود داشت که قطعاً در تدوین مقالهٔ حاضر از آن‌ها استفاده شد. (از مدل‌های تأثیر ژئوپلیتیکی در امنیت، رویکردهای عوامل پایدارسازی راهبرد امنیتی، نظریهٔ عوامل مولدساز امنیت پایدار و ...) اما هیچ‌یک از آنها به تنهایی نتوانستند منبع مؤثری در جهت دستیابی به اهداف تحقیق حاضر باشند و همچنین، بنا به قول دکتر حافظ‌نیا، مهم‌ترین نوآوری و اثر این مقاله، احصاء عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی است و مهم‌تر آنکه این عوامل با محیط واقعی تطبیق داده شده است (مصاحبهٔ اختصاصی با دکتر محمدرضا حافظ‌نیا، ۱۳۹۰/۱۲/۱۸).

با علم به موارد فوق، این پژوهش درصدد شناسایی عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی در جهت استفادهٔ متخصصان و طراحان راهبردهای دفاعی - امنیتی است تا با برشمردن این عوامل، راهبردهای نظام جمهوری اسلامی ایران در دستیابی به امنیت پایدار در استان‌هایی که در ادوار گذشته منشأ آسیب‌ها و تهدیداتی برای جغرافیای ایران بوده‌اند، مفید باشند.

روش‌شناسی تحقیق

این مقاله حاصل پژوهشی است که از نظر هدف، کاربردی؛ از نظر روش، توصیفی - تحلیلی، پیمایشی و از نوع همبستگی است.

صاحب‌نظران این حوزه بررسی شده و بر اساس بازخور آن‌ها و به‌منظور کاهش ابهامات، پرسشنامه اولیه اصلاح و پرسشنامه نهایی تدوین شده است. می‌توان از روایی محتوایی آن اطمینان پیدا کرد.

روایی سازه

روایی سازه یک ابزار اندازه‌گیری، نمایانگر آن است که ابزار اندازه‌گیری تا چه حد، اندازه یک سازه یا خصیصه‌ای را که مبنای نظری دارد می‌سنجد (چرچیل، ۱۹۷۹: ۵۲). به عبارتی دیگر، برای قبول روایی یک مدل و در نتیجه روایی نشانگرهای یک سازه، لازم است نشان دهیم بین این نشانگرها هماهنگی و هم‌سوئی وجود دارد (ویکترمان^۳، ۱۹۸۹: ۱۴). تحلیل عاملی تأییدی یکی از مفیدترین روش‌ها در این زمینه است. همان‌گونه که در نمودارهای شماره ۱ و ۲ مشاهده می‌شود، بار عاملی همه فاکتورها بالا بوده و بیانگر روایی خوب سازه مدل خواهد بود.

جامعه آماری مورد مطالعه در این پژوهش، صاحب‌نظران دانشگاهی و خبرگان آشنا به علم ژئوپلیتیک، آشنا با مفهوم امنیت ملی به‌ویژه امنیت داخلی و خبرگانی که در سطوح راهبردی قادر به ارائه اطلاعات مورد نیاز تحقیق بودند که تعداد ۱۷۰ نفر به‌عنوان جامعه آماری انتخاب شدند و براساس جدول مورگان تعداد ۱۱۸ نفر به‌عنوان نمونه انتخاب شدند که برای جامعیت پژوهش، نمونه آماری ۱۲۰ نفر تعیین گشت.

ابزار جمع‌آوری اطلاعات

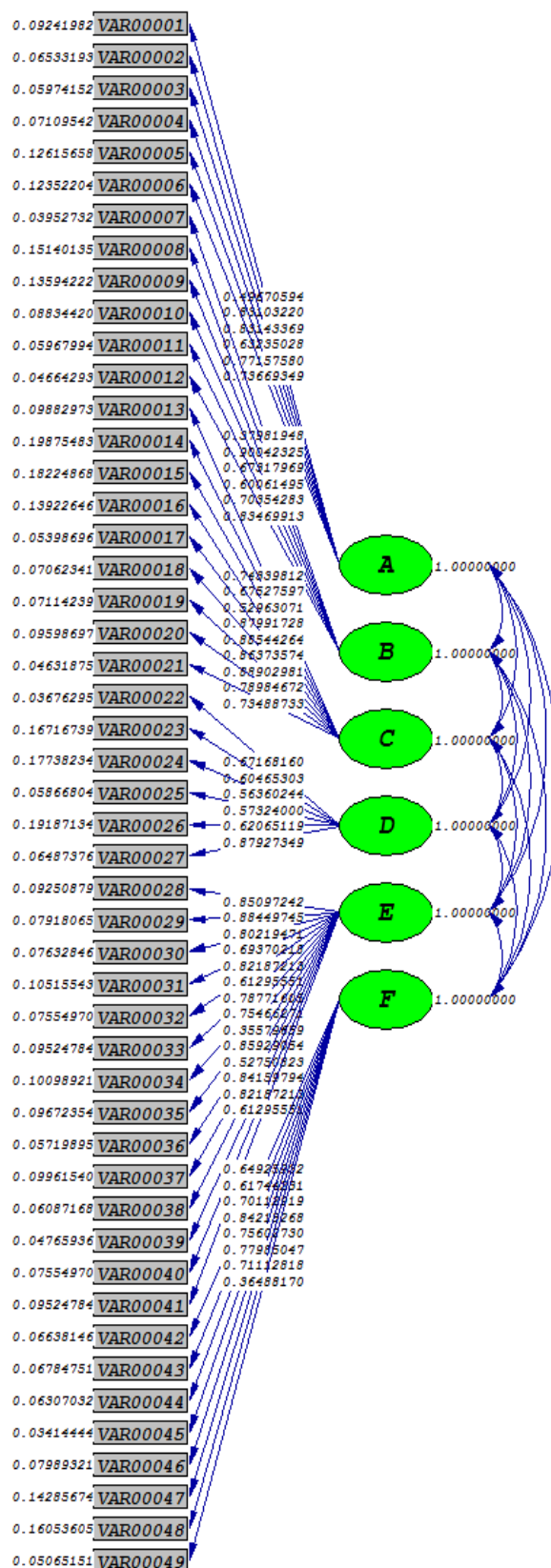
در این پژوهش پس از مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی و انجام مصاحبه با خبرگان و متخصصان صاحب‌نظر، از پرسشنامه استفاده شد. این پرسشنامه از ۴۹ سؤال تشکیل و با استفاده از طیف لیکرت به‌عنوان مقیاس مورد نظر طراحی شده است.

روایی پرسشنامه

در این پژوهش چهار نوع روایی بررسی شده است.

روایی محتوا

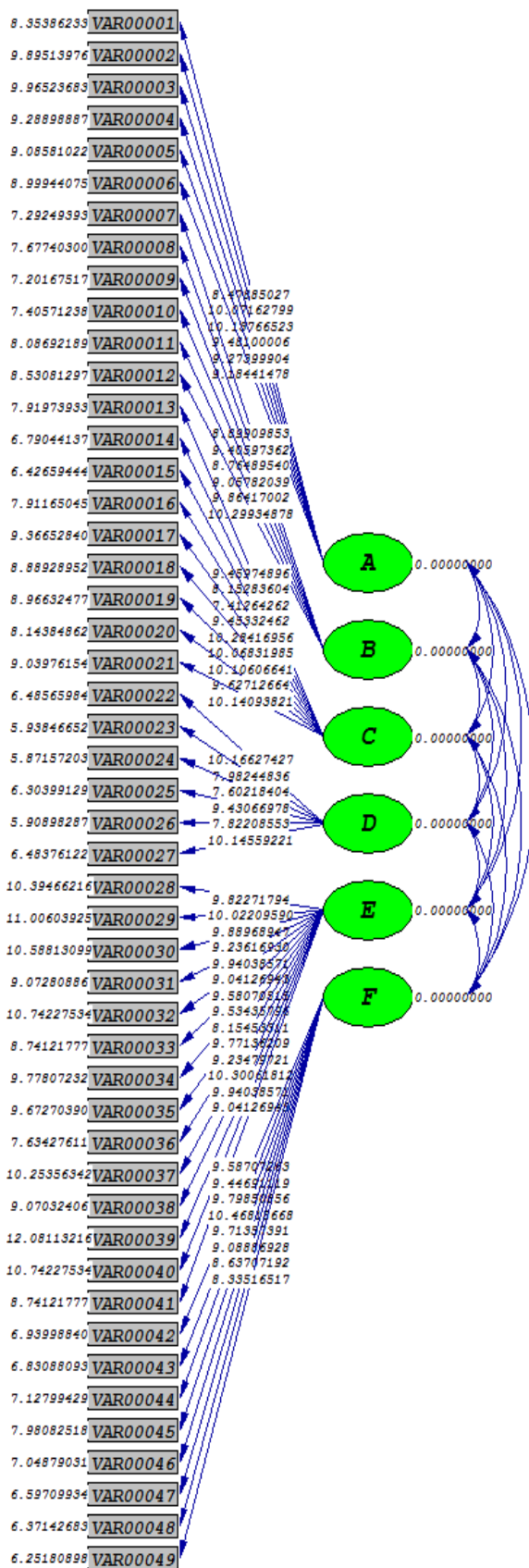
پژوهشگر برای سنجش یک متغیر، براساس ادبیات موجود تعدادی سؤال در قالب یک پرسشنامه مطرح می‌کند. روایی محتوی به این بستگی دارد که این سؤال‌ها تا چه میزان حوزه محتوایی متغیر مورد نظر را پوشش می‌دهد (بوهریستد^۱، ۱۹۸۳: ۲۵). یکی از روش‌ها برای ارزیابی و تضمین روایی محتوا، شکل‌گیری معقول ابزار است. اتکای زیاد به ادبیات موضوع و استفاده از نظر متخصصان برای ارزیابی پرسشنامه می‌تواند روایی محتوا را تضمین کند (چرچیل^۲، ۱۹۷۹: ۵۲). از آنجایی که همه گویه‌های پرسشنامه که برای سنجش سازه استفاده شده است، براساس مطالعات قبلی بوده و پرسشنامه گفته شده، ابتدا توسط تعدادی از استادان متخصص دانشگاه و

Chi-Square=507.62, df=302, P-value=0.00000, RMSEA=0.075

شکل ۱. بررسی روایی سازه مدل ارائه شده در حالت استاندارد

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۲)

Chi-Square=507.62, df=302, P-value=0.00000, RMSEA=0.075

شکل ۲. بررسی روایی سازه مدل ارائه شده در حالت معنی‌داری

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۲)

جدول ۱. بررسی روایی سازه مدل ارائه شده

شاخص	دامنه قابل قبول	میزان به دست آمده	نتیجه
نسبت χ^2 به درجه آزادی	کمتر از ۳	۱/۶۸	از آنجایی که بین این
RMSEA	کمتر از ۰/۰۸	۰/۰۷۵	نشانگرها هماهنگی و
NFI	نزدیک به یک	۰/۹۳	همسویی وجود دارد،
CFI	نزدیک به یک	۰/۹۳	در نتیجه روایی سازه
GFI	نزدیک به یک	۰/۸۹	مدل تأیید شد.
AGFI	نزدیک به یک	۰/۹۱	

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۲)

روایی وابسته به معیار

هر چه همبستگی بین شاخص‌ها و متغیر وابسته یا ملاک بالاتر باشد، روایی بهتر است (علیرضایی و پاشایی هولاسو، ۱۳۹۵: ۱۵۹). به عبارتی دیگر، در این پژوهش هر چه همبستگی بین زیرمعیارهای عوامل ژئوپلیتیکی با معیارها بیشتر باشد، روایی وابسته به معیار پرسشنامه بهتر است؛ از این رو، شش معیار عوامل طبیعی، عوامل سیاسی، عوامل امنیتی، عوامل

اقتصادی، عوامل اجتماعی و عوامل فرهنگی به عنوان متغیر مستقل و عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی به عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شده است. همان گونه که در جدول شماره ۲ دیده می‌شود، هر ۶ فاکتور با عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی در سطح اطمینان ۹۹٪ همبستگی مثبت و معناداری دارند.

جدول ۲. همبستگی فاکتورهای اصلی عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی با نتایج آن

فاکتورها	عوامل طبیعی	عوامل سیاسی	عوامل امنیتی	عوامل اقتصادی	عوامل اجتماعی	عوامل فرهنگی
عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی	۰/۸۵	۰/۹۲	۰/۸۷	۰/۹۳	۰/۸۵	۰/۸۶

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۲)

سنجش اعتبار محتوا (CVR)

این روش میزان موافقت میان ارزیابان یا داوران را در خصوص «مناسب یا اساسی بودن» یک گویه خاص می‌سنجد. لاوشه^۱ پیشنهاد کرد که هر گویه یا پرسش به مجموعه‌ای از ارزیابان یا داوران داده شود و از آن‌ها پرسیده شود که آیا گویه مورد نظر برای سنجش سازه مورد نظر «اساسی یا سودمند» است یا نه؟ طبق نظر لاوشه، اگر بیش از نیمی از ارزیابان یا داوران بیان داشتند که آن گویه، «اساسی یا سودمند» است؛

در نتیجه آن دست کم از مقداری اعتبار محتوا برخوردار است (نیکوکار و همکاران، ۱۳۹۳). به همین منظور از روش سی‌ایچ لاوشه^۲ برای سنجش اعتبار محتوا (CVR) استفاده شد و یک جامعه آماری ۱۵ نفره به سؤالات این پرسشنامه پاسخ دادند. نسبت اعتبار به دست آمده که برای تمامی سؤالات پرسشنامه در جدول شماره ۳ برآورد شده است، مورد قبول بود. نتایج مرتبط با نسبت اعتبار محتوای به دست آمده برای تمامی سؤالات پرسشنامه در جدول ۴ آمده است.

جدول ۳. حداقل CVR مورد قبول با توجه به تعداد ارزیابان

تعداد ارزیاب	حداقل مورد قبول	تعداد ارزیاب	حداقل مورد قبول
۵	۰,۹۹	۱۳	۰,۵۴
۶	۰,۹۹	۱۴	۰,۵۱
۷	۰,۹۹	۱۵	۰,۴۹
۸	۰,۷۵	۲۰	۰,۴۲
۹	۰,۷۸	۲۵	۰,۳۷
۱۰	۰,۶۲	۳۰	۰,۳۳
۱۱	۰,۵۹	۳۵	۰,۳۱
۱۲	۰,۵۶	۴۰	۰,۲۹

(منبع: (بامنی‌مقدم: ۱۳۹۲: ۵۵۱)

جدول ۴. نتایج مرتبط با نسبت اعتبار محتوای به دست آمده برای سؤالات پرسشنامه

شماره سؤال	نسبت اعتبار محتوا	شماره سؤال	نسبت اعتبار محتوا	شماره سؤال	نسبت اعتبار محتوا
۱	۱	۱۸	۱	۳۴	۱
۲	۱	۱۹	۱	۳۵	۱
۳	۱	۲۰	۱	۳۶	۱
۴	۱	۲۱	۰/۹	۳۷	۱
۵	۱	۲۲	۱	۳۸	۱
۶	۱	۲۳	۱	۳۹	۱
۷	۱	۲۴	۱	۴۰	۱
۸	۰/۸	۲۵	۱	۴۱	۱
۹	۱	۲۶	۱	۴۲	۱
۱۰	۱	۲۷	۱	۴۳	۰/۸
۱۱	۱	۲۸	۱	۴۴	۱
۱۲	۱	۲۹	۱	۴۵	۱
۱۳	۱	۳۰	۱	۴۶	۱
۱۴	۱	۳۱	۱	۴۷	۱
۱۵	۱	۳۲	۱	۴۸	۱
۱۶	۱	۳۳	۱	۴۹	۱
۱۷	۱				

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۲)

پایایی پرسشنامه

استفاده شد. به طوری کلی مقدار آن برای سؤالات پرسشنامه برابر ۰/۸۴ شد که مقدار قابل توجهی در جهت پایاب بودن پرسشنامه است.

به منظور بررسی پایایی پرسشنامه، از ضریب آلفای کرونباخ که به وسیله نرم افزار SPSS محاسبه گردید،

جدول ۵. نتایج آزمون آلفای کرونباخ مرتبط برای هر کدام از سازه‌های پرسشنامه

حوزه پرسشنامه	تعداد سؤال‌ها	ضریب آلفای کرونباخ	متغیرهای مکنون	تعداد سؤال	ضریب آلفای کرونباخ
عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی	۴۹ سؤال	۰,۹۶۶	عوامل طبیعی	۶ سؤال	۰,۹۶۹
			عوامل سیاسی	۶ سؤال	۰,۹۶۴
			عوامل امنیتی	۹ سؤال	۰,۹۸۲
			عوامل اقتصادی	۶ سؤال	۰,۹۶۲
			عوامل اجتماعی	۱۴ سؤال	۰,۹۹۰
			عوامل فرهنگی	۸ سؤال	۰,۹۸۳

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۲)

با این نگاه، به نظر می‌رسد می‌توان امنیت داخلی را که بخشی از امنیت ملی است، با دانش ژئوپلیتیک مرتبط دانست و برای استقرار آن در سطح فروملی از متغیرهای ژئوپلیتیکی بهره برد. برای دستیابی به چنین هدفی، ابتدا مفهوم ژئوپلیتیک بررسی شده و پس از برشماری عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی با تجزیه و تحلیل مفهوم امنیت و سطوح آن، تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی بر امنیت داخلی، بررسی خواهد شد و در نهایت مدلی مبتنی بر تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی در جهت استقرار امنیت در سطح محلی ارائه خواهد شد.

مفهوم ژئوپلیتیک

با توجه به گذشت حدود یک قرن از زمان کاربرد واژه ژئوپلیتیک، تاکنون تعریف واحدی که همه بر روی آن اتفاق نظر داشته باشند، ارائه نشده است و هر یک از اندیشمندان و ژئوپلیتیسین‌ها با دیدگاه‌های متفاوت و مبتنی بر حوزه‌های علمی خاصی در مورد این واژه تعریف ارائه نموده‌اند که در ذیل به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

عزت‌الله عزتی در خصوص مفهوم ژئوپلیتیک چنین می‌نویسد: «جغرافیای سیاسی علمی است که نقش سیاست را در جغرافیا بررسی می‌کند، در حالی که علم ژئوپلیتیک به بررسی نقش عوامل محیط جغرافیایی در سیاست می‌پردازد» (عزتی، ۱۳۸۰: ۵).

حسن چگینی در تعریف ژئوپلیتیک می‌نویسد: «تجزیه و تحلیل عوامل جغرافیایی و تعیین تأثیر این عوامل بر روابط قدرت میان ملت‌ها و ائتلاف‌ها را ژئوپلیتیک می‌نامند. ژئوپلیتیک ملاحظات سیاسی، دیپلماتیک، اقتصادی، اجتماعی و نظامی را در رویکردی راهبردی در هم می‌آمیزد و ادغام می‌کند» (چگینی، ۱۳۸۴: ۱۷۱). ژئوپلیتیک نوعی روش تحلیل سیاسی است که در آن بر نقش جغرافیا در روابط بین‌الملل تأکید می‌شود. نظریه پردازان ژئوپلیتیک بر این نکته تأکید دارند که مرزهای سیاسی طبیعی و دسترسی به آبراه‌های مهم برای بقای یک ملت ضرورتی حیاتی دارد (ازغندی و روشندل، ۱۳۷۴: ۱۶).

به‌طور کلی، آلفای کرونباخ بالاتر از ۷/۰ قابل قبول است؛ در نتیجه آلفای کرونباخ تمامی سؤالات پرسشنامه مورد قبول است.

ادبیات تحقیق

اندیشمندان سیاسی و نظریه پردازان حوزه مطالعات راهبردی، فلسفه حکومت و هدف از استقرار دولت را تأمین امنیت و رفاه برای مردم و حوزه سرزمینی خود می‌دانند. آن‌ها با بهره‌گیری از علوم انسانی (سیاست، اقتصاد، جغرافیا، تاریخ و ...) در تلاش هستند تا دو وظیفه اصلی دولت (امنیت و رفاه) را در کوتاه‌ترین زمان با کمترین هزینه و مطلوب‌ترین شکل به انجام رسانند. این اندیشمندان پس از جنگ جهانی دوم ارتباط محکم و گسترده‌ای میان ژئوپلیتیک و امنیت برقرار کردند و بر این باور بودند که دولت‌ها می‌توانند با بهره‌گیری از ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی خود امنیت سرزمینی‌شان را تأمین کنند. هرچند در آن دوران منظور اصلی این نظریه پردازان از تأمین امنیت، بیشتر معطوف به تأمین امنیت در برابر تهدیدات خارجی بود؛ اما از نظر آن‌ها تفکیکی میان امنیت خارجی و داخلی صورت نمی‌گرفت و سیاستمداران یک کشور می‌توانستند از ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی کشور در برابر تهدیدات داخلی یا تأمین امنیت داخلی نیز بهره ببرند. این گرایش، پس از فروپاشی شوروی و به‌ویژه پس از یازده سپتامبر در نگاه نظریه پردازان به‌خصوص ژئوپلیتیسین‌ها قوت گرفته است. در واقع، در نگاه جدید نظریه پردازان، موقعیت ژئوپلیتیکی یک کشور می‌تواند زمامداران حکومت را به تأمین امنیت ملی در بُعد داخلی و خارجی رهنمون شود. «کولین. اس. گری^۱» نویسنده کتاب ژئوپلیتیک عصر هسته‌ای که یکی از ژئوپلیتیسین‌های معاصر آمریکا و عضو مرکز اطلاعات استراتژیک ملی آمریکا است، ژئوپلیتیک را همان «امنیت» تلقی می‌کند و می‌نویسد: «جغرافیا، انرژی است؛ انرژی، اقتصاد است؛ اقتصاد، امنیت است و امنیت، ژئوپلیتیک» (Kolin S Gray, 1986: 19).

در میان تعاریف ارائه‌شده از ژئوپلیتیک، برخی از تعاریفها در میان نظریه‌پردازان از اهمیت خاصی برخوردار است. نگارنده از میان تعاریف ارائه شده از علم و مفهوم ژئوپلیتیک، به‌دلیل جامعیت نسبی دیدگاه حافظ‌نیا، تعریف ایشان را انتخاب کرده است. وی معتقد است: «ژئوپلیتیک علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر است» (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۷).

عوامل ژئوپلیتیکی

عوامل ژئوپلیتیکی، تلقی و برداشت جدیدی از مؤلفه‌های قدرت یک واحد سیاسی (دولت و ...) است که حاصل جمع جبری قدرت سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، نظامی و فردی در تعامل با جغرافیاست و در حوزه علم سیاست از آن به‌عنوان قدرت ملی یاد می‌شود (شعبانی، ۱۳۹۲: ۷۱). درواقع عوامل ژئوپلیتیکی را می‌توان همان عوامل قدرت ملی یک واحد سیاسی دانست که در عرصه‌های جغرافیایی ظهور و بروز دارند و دولت‌ها به‌منظور رشد، توسعه و تأمین امنیت خود، به اشکال گوناگون از آن بهره می‌برند (مصاحبه اختصاصی با دکتر زرقانی، ۱۳۹۰/۰۱/۰۸). از آنجاکه هدف دولت‌ها افزایش امنیت و تأمین رفاه مردم است، عوامل ژئوپلیتیکی یا قدرت ملی یک کشور نیز ذاتاً میل به بسط و گسترش دارند؛ بنابراین، می‌توان میان افزایش امنیت و رفاه یک ملت با افزایش قدرت ژئوپلیتیکی رابطه‌ای مستقیم و مثبت برقرار کرد. از برقراری این رابطه میان عوامل ژئوپلیتیکی با امنیت و رفاه یک ملت، خصیصه پویایی عوامل ژئوپلیتیکی جلوه می‌کند. بر این اساس، دولت‌ها می‌کوشند با بهره‌گیری از عوامل ژئوپلیتیکی، قدرت خود را افزایش داده و ظرفیت‌ها، فرصت‌ها و توانایی‌های جدیدی را در جهت افزایش امنیت و رفاه کشور و مردم خود ایجاد کنند. درواقع عوامل ژئوپلیتیکی یا مؤلفه‌های قدرت ملی پدیده‌ای دو وجهی است؛ یعنی هم وسیله است و هم هدف. وسیله است، زیرا دولت‌ها و رهبران سیاسی از آن برای تحصیل

سائول بی. کوهن^۱ در تعریف ژئوپلیتیک می‌گوید: «ژئوپلیتیک به عنوان تحلیل تعامل میان زمینه‌های جغرافیایی و دیدگاه‌های مرتبط با آن از یک سو و فرایندهای سیاسی از سوی دیگر تعریف می‌شود. به‌عبارت‌دیگر، زمینه‌های جغرافیایی و فرایندهای سیاسی هر دو پویا بوده و بر یکدیگر تأثیر گذاشته و تأثیر می‌پذیرند. ژئوپلیتیک پیامدهای این تعامل را مورد توجه و بررسی قرار می‌دهد» (کوهن، ۱۳۸۷: ۴۲-۴۳). مجتهدزاده معتقد است: «ژئوپلیتیک عبارت است از، مطالعه‌ی روابط قدرت‌ها براساس امکاناتی که محیط جغرافیایی در اختیار می‌گذارد و یا امکاناتی که می‌توان از محیط جغرافیایی گرفت. به این ترتیب، ژئوپلیتیک، هنر ایجاد موازنه قدرت با رقیب‌هایی در سطوح منطقه‌ای و جهانی در جهت تأمین امنیت به‌منظور حفظ و گسترش منافع ملی. با این تعریف، ژئوپلیتیک بیشتر حالت نگاهی فراملتی دارد، حال آن‌که جغرافیای سیاسی به نقش آفرینی‌های درون کشوری تکیه دارد» (مجتهدزاده، ۱۳۷۹: ۲۳). ساده‌ترین تعریفی که جغرافی دانان از جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک کرده‌اند این است که، جغرافیای سیاسی اثر تصمیم‌گیری‌های سیاسی انسان را بر روی چهره و اشکال جغرافیایی مربوط به محیط انسانی؛ همچون حکومت، مرز، مهاجرت، ارتباطات، توزیع، نقل و انتقال و ... مطالعه می‌کند؛ درحالی‌که ژئوپلیتیک به مطالعه اثر عوامل جغرافیایی بر روی سیاست‌های دگرگون‌شونده جهانی می‌پردازد (تقوی‌اصل، ۱۳۸۷: ۲۷). یکی از متغیرهای مؤثر در شکل‌گیری خط‌مشی سیاست خارجی کشورها، ویژگی‌های ژئوپلیتیک آن‌هاست. به‌عبارت‌دیگر، سیاست خارجی تا اندازه زیادی متأثر از محدودیت‌های ژئوپلیتیک است. اگرچه امروزه منافع ملی کشورها مهم‌ترین معیار برای تصمیم‌گیری سیاسی است و نباید فراموش کرد که منافع ملی، واقع‌بینانه در ارتباط با ظرفیت اقدام دولت‌ها تعریف می‌شود و یکی از اساسی‌ترین عوامل در تعیین توان ملی، ژئوپلیتیک است (اطاعت، ۱۳۷۶: ۲۵).

فرهنگی، اجتماعی و نظامی است که محیط جغرافیایی محلی در اختیار تصمیم‌گیرندگان قرار می‌دهد تا از طریق بهره‌برداری از این عوامل، راهبرد امنیتی مناسب برای آن منطقه خاص گرفته شود.

رشید، عوامل ژئوپلیتیکی را با نگاه دفاعی - امنیتی در قالب شش مفهوم کلی و ۳۵ عامل، با عنوان عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر در طراحی راهبرد های دفاعی - امنیتی به شکل زیر برمی‌شمارد:

الف) عوامل فیزیکی: ۱- موقعیت راهبردی؛ ۲- موقعیت ارتباطی؛ ۳- برخورداری از موقعیت دریایی و ساحلی؛ ۴- وسعت و عمق راهبرد؛ ۵- شکل کشور یا منطقه؛ ۶- توپوگرافی کشور یا منطقه؛ ۷- منابع آب و شبکه آب‌های مرزی.

ب) عوامل انسانی: ۱- کمیّت جمعیت؛ ۲- تراکم جمعیت و مراکز راهبردی در نزدیکی مرزهای کشور بیگانه؛ ۳- دین و مذهب و انگیزه‌های عقیدتی؛ ۴- گروه‌های قومی، مذهبی، نژادی متجانس با بیگانه؛ ۵- گروه‌های قومی، مذهبی، نژادی، متجانس با خودی؛ ۶- ظرفیت‌های علمی و فناوری.

ج) عوامل اقتصادی: ۱- منابع زیرزمینی؛ ۲- منابع اقتصادی پایدار؛ ۳- فنّاوری فضایی و قابلیت‌های مربوط به آن؛ ۴- شبکه‌های مواصلاتی و خطوط انتقال کالا و انرژی؛ ۵- وابستگی اقتصادی عمده به منابع خارجی.

د) عوامل سیاسی داخلی: ۱- کارآمدی ساختار سیاسی حکومت؛ ۲- وفاداری مردم و احزاب سیاسی به حکومت؛ ۳- آرمان سیاسی ناسیونالیستی؛ ۴- سابقه تاریخی ملت؛ ۵- هویت ملی و احساس آن؛ ۶- انسجام ملی و تجانس سیاسی و قومی ملت؛ ۷- اختلافات مرزی و ارضی؛ ۸- اختلافات و شکاف‌های قومی - مذهبی ملت؛ ۹- شکاف ساختاری میان بخش سیاسی و دفاعی.

ه) عوامل سیاسی بین‌المللی: ۱- حضور نیروهای خارجی و عوامل بیگانه در کشور مقابل؛ ۲- حضور و نفوذ قدرت‌های بیگانه بر کشور مقابل؛ ۳- عضویت و نفوذ در اتحادیه‌های سیاسی - اقتصادی؛ ۴- قرارگرفتن در کانون توجهات ژئوپلیتیکی قدرت‌ها.

اغراض سیاسی، اهداف و امنیت ملی خود استفاده می‌کنند. شکل عینی و تجلی اصلی کاربری قدرت ملی، در استراتژی ملی است که از سوی رهبران سیاسی کشور برگزیده می‌شود. در استراتژی ملی است که الگوی بهینه کاربری قدرت ملی توسط رهبران سیاسی برای دستیابی به اهداف ملی آن‌ها معین و آشکار می‌شود. از سوی دیگر، عوامل ژئوپلیتیکی یا قدرت ملی به شکل هدف ملی تجلی پیدا می‌کند؛ زیرا حیات، موجودیت و استقلال ملی به آن وابسته است (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۲۵۲-۲۵۱).

از این منظر، عوامل ژئوپلیتیکی در دو قلمرو ازسوی دولت‌ها به کار گرفته می‌شوند:

۱- قلمرو داخلی

۲- قلمرو خارجی

در قلمرو داخلی، از قدرت [عوامل ژئوپلیتیکی] برای قانون‌گذاری، ضابطه‌مندی، تنظیم امور و روابط اجتماعی، اجرای قانون و عدالت اجتماعی و تأمین امنیت عمومی از طریق نهادهای سازمان‌یافته مربوط؛ نظیر نهادهای قانونگذاری، قضایی، امنیتی، انتظامی، تبلیغاتی و ... استفاده می‌شود. در قلمرو خارجی، برای حفاظت از منافع ملی، تأمین نیازهای ملی از مبادی فراکشوری، تأمین امنیت ملی، رفع تهدیدات فرامرزی، تقویت اعتبار و پرستیژ ملی و ... از قدرت ملی استفاده می‌شود (حافظ‌نیا، ۱۳۹۰: ۲۵۲).

عوامل ژئوپلیتیکی می‌توانند در سطوح محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی شکل بگیرند و ایفای نقش کنند. این عوامل به دلیل ارتباط با عنصر سیاست یا قدرت، می‌توانند امکانات مؤثری را از محیط جغرافیایی برای اتخاذ راهبرد امنیتی مناسب در اختیار طراحان این راهبردها قرار دهند. این عوامل می‌توانند در تعیین راهبردهای امنیتی نقش‌های متفاوتی ایفا کنند. البته شناسایی این عوامل و تعیین سطوح و چگونگی کاربرد عوامل ژئوپلیتیکی باید به دقت صورت گیرد (مصاحبه اختصاصی با دکتر رشید، ۱۳۹۰/۰۹/۲۲).

در این بین، عوامل ژئوپلیتیکی در سطح محلی (فروملی) شامل امکاناتی در حوزه سیاسی، اقتصادی،

ارزش‌های بنیادی، رفاه اجتماعی و امنیت به چشم‌می‌خورد (نوروزی، ۱۳۷۴: ۳۶).

ربیعی معتقد است: «تمایزی بین امنیت داخلی و خارجی وجود دارد. اولی (امنیت داخلی) مربوط به براندازی و چالش از جانب گروه‌هایی است که اقتدار دولت را نپذیرفته‌اند و دومی (امنیت خارجی) مربوط به تهدیدات دولت‌های دیگر است. هر کدام غالباً عاملان خاص خود را دارند» (ربیعی، ۱۳۸۳: ۱۱۲). بوزان بر این باور است که امنیت داخلی براساس معیار جغرافیایی، در نقطه‌مقابل امنیت خارجی تعریف شده‌است و بر این مبنا همه موضوعاتی را که در قلمرو ملی قرار دارند، شامل می‌شود (بوزان، ۱۳۷۸: ۷۴-۵۱). عده‌ای دیگر در تبیین مفهوم امنیت داخلی می‌نویسند: «امنیت داخلی [گستره‌ای از احساس امنیت و امکان پیگیری اهداف دولت و حکومت در جهت تولید اقتدار و ثبات و انتظام در محیط ملی براساس نیازهای اساسی و مشروع ملی است] (بلندیان و هزارجریبی، ۱۳۸۶: ۶).

امنیت داخلی را می‌توان با دو جهت‌گیری یا گرایش متفاوت تعریف کرد. هنگامی که نظام سیاسی با رویکرد تهدید محور به امنیت داخلی می‌نگرد، امنیت داخلی مربوط به براندازی و چالش از جانب گروه‌ها و جریان‌های داخلی است که اقتدار دولت را نپذیرفته‌اند. در این صورت، نظام سیاسی به حذف و برخورد با این گروه‌ها و جریان‌ها توجه دارد؛ اما هنگامی که نظام سیاسی با رویکرد آسیب‌پذیر محور به امنیت داخلی می‌نگرد، امنیت داخلی مربوط به حوزه ضعف‌ها، کاستی‌ها و ناکارآمدی‌های درونی است که توانمندی‌های دولت را به چالش می‌کشد و عوامل تهدید داخلی بر آن‌ها تکیه می‌کنند. در این صورت نظام سیاسی از درون دست به ترمیم، اصلاح و بازسازی خود می‌زند تا زمینه‌های بهره‌برداری گروه‌ها و جریان‌های داخلی را از بین برده و بقاء خود را تضمین کند (مختاری، ۱۳۸۲: ۱۳).

با تقسیم امنیت به دو رویکرد داخلی و خارجی، خیلی از سطوح امنیت (مانند امنیت فردی، امنیت اجتماعی، امنیت زیست‌محیطی، امنیت محلی و ...) در ذیل

(و عوامل نظامی: ۱- کمیت و کیفیت منابع انسانی در نیروهای مسلح؛ ۲- کمیت و کیفیت تسلیحات و تجهیزات نظامی؛ ۳- برخورداری از فناوری پیشرفته دفاعی و صنایع دفاعی داخلی؛ ۴- معاهدات دفاعی-امنیتی با قدرت‌های بزرگ (رشید، ۱۳۸۶: ۱۹۲).

زرقانی در کتاب «مقدمه‌ای بر قدرت ملی» ضمن آنکه قدرت ملی را مفهومی ژئوپلیتیکی می‌داند، کارکرد آن را در دو حوزه یا قلمرو داخلی و خارجی ارزیابی کرده و معتقد است در بُعد داخلی، قدرت متضمن تأمین عدالت اجتماعی، امنیت عمومی و ... از طریق نهادهای سازمان یافته است (زرقانی، ۱۳۸۸: ۱۰۹). وی در نهایت عوامل ژئوپلیتیکی را چنین تعریف می‌کند: «مجموعه عواملی که در رقابت قدرت بازیگران مختلف در سطوح محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی، مهم و تأثیرگذار هستند، عوامل ژئوپلیتیکی نامیده می‌شوند» (مصاحبه اختصاصی با دکتر زرقانی، ۱۳۹۰/۰۱/۰۸). به عبارت دقیق‌تر، در یک نگرش کلان، هر عامل جغرافیایی؛ انسانی؛ اقتصادی؛ اجتماعی؛ فرهنگی و ... که قدرت‌آفرین بوده و در واقع منشأ قدرت باشد، ذاتاً و به‌طور بالقوه یک عامل ژئوپلیتیکی محسوب می‌شود، حال وقتی این عوامل و مؤلفه‌های بالقوه، موضوع رقابت قدرت‌ها و بازیگران در سطوح مختلف باشند و اصطلاحاً به‌لحاظ سیاسی باردار شوند، تبدیل به عوامل ژئوپلیتیکی (بالفعل) می‌شوند.^۱

امنیت داخلی

دانشمندان و صاحب‌نظران علوم سیاسی، تعاریف متنوعی از «امنیت داخلی» ارائه کرده‌اند. نوروزی در فرهنگ اصطلاحات سیاسی، امنیت داخلی را حالتی می‌داند که به‌موجب آن، جامعه فارغ از فشارها و ناپسمانی‌های داخلی بوده و در آن تفوق نظم و یکپارچگی توأم با مشارکت‌های مردمی در جهت تأمین

۱. وی نیز همانند رشید معتقد است، می‌توان ارتباط سه‌جانبه‌ای میان قدرت ملی، منافع ملی و استراتژی ملی برقرار کرد و از این طریق امنیت ملی و عمومی را تعریف کرد. او با الهام از تعاریف حافظ‌نیا عوامل ژئوپلیتیکی را در ۹ سرچشمه و ۱۲۸ متغیر عملیاتی آورده است (زرقانی، ۱۳۸۸: ۱۳۷-۱۳۹).

۲. وابستگی به کشوری خاص به‌نحوی که استقلال کشور را خدشه‌دار کند؛
  ۳. سلب آزادی‌های فردی و اجتماعی؛
  ۴. تجزیه‌طلبی گروه‌های معاند؛
  ۵. بی‌ثباتی سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی؛
  ۶. نیروهای مسلح مداخله‌گر در امور سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی؛
  ۷. ضعف مبانی مشروعیت و قدرت نظام سیاسی مانند ضعف در ایدئولوژی، فاصله‌گرفتن از مردم و فاصله‌گرفتن از سایر منابع قدرت که مقوم و مشروعیت‌بخش به نظام سیاسی هستند.
  ۸. اقلیت‌گرایی قومی به‌ویژه در مناطق مرزی؛
  ۹. اقلیت‌گرایی مذهبی به‌ویژه در مناطق مرزی؛
  ۱۰. ظهور ایدئولوژی‌های جدیدی که ایدئولوژی حاکم بر کشور را به چالش کشیده و یا متضاد و مغایر با آن باشد؛
  ۱۱. وجود جمعیت‌های ناهمگون با جمعیت اصلی کشور به‌ویژه در مرزها که با جمعیت آن سوی مرزها پیوستگی فرهنگی یا سیاسی داشته باشد؛
  ۱۲. وجود پهنه جغرافیایی که دنباله راهبردهای امنیتی و دفاعی کشورهای همسایه یا قدرت‌های بزرگ باشد؛
  ۱۳. بهره‌برداری جریان‌های سیاسی یا عوامل خارجی از توسعه‌نیافتگی کشور یا بخش‌هایی از کشور به‌ویژه بخش‌هایی که در مناطق مرزی قرار دارد؛
  ۱۴. گروه‌ها و احزاب سیاسی مخالف که در مبارزه برای کسب قدرت یا سهمین شدن در قدرت از راه‌های غیرقانونی، خشن و مخفی استفاده کنند (گروه‌های برانداز)؛
  ۱۵. وجود گروه‌ها، احزاب سیاسی و شخصیت‌هایی که به قدرت‌های خارجی وابسته‌اند.
  ۱۶. توسعه‌نیافتگی کشور یا بخش‌هایی از کشور که فاصله میان مردم و حکومت را افزایش می‌دهد (مختاری، ۱۳۸۲: ۱۱).
- نظام‌های سیاسی به روش‌های مختلف با عوامل تهدیدکننده امنیت داخلی مقابله می‌کنند. هنگامی که

امنیت داخلی قرار می‌گیرند. امنیت اجتماعی یا اجتماعی‌شده و امنیت عمومی از فروعات امنیت داخلی می‌باشند. امنیت سیاسی و قضایی نیز از توابع و زیرمجموعه‌های امنیت داخلی است (مطالعات گروهی دا، ۱۳۸۸: ۱۳).

امنیت داخلی در این رویکرد، دارای ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی است؛ بنابراین، نمی‌توان مرز مشخصی میان انواع مختلف امنیت داخلی در حوزه سرزمینی قائل شد. همچنین، امنیت داخلی با رویکرد مضیق، نگاهی دقیق‌تر و عمیق‌تر به موضوعات امنیتی، تهدیدات، ابزارها و سایر اجزاء و ارکان امنیت در سطح داخلی دارد و تا حد زیادی با امنیت عمومی و اجتماعی متفاوت است.

در امنیت اجتماعی گروه‌ها، اقوام و صنف‌ها مورد تهدید قرار می‌گیرند. هویت یک قوم اگر در معرض تهدید قرار گیرد، امنیت اجتماعی در معرض خطر قرار می‌گیرد. در امنیت عمومی، صرف‌نظر از گروه‌ها، اقوام و ... جمع مردم مطرح‌اند. مرجع امنیت عمومی، مردمانند، نه تک‌تک افراد (همان: ۸).

با توجه به تعاریف بالا، در این پژوهش نگاه به امنیت داخلی، تلفیقی از دو رویکرد آسیب‌پذیر محور و تهدیدمحور است. در این نگاه، آنجا که نظام سیاسی به اصلاح ضعف‌ها، کاستی‌ها و ناکارآمدی‌ها و ... خود می‌پردازد و تلاش دارد با اقدامات ایجابی خود در فرایند توسعه همه‌جانبه و پایدار، مسائل و مشکلات داخلی خود را حل کند و مانع از بهره‌برداری عوامل تهدیدزا از این ضعف‌ها شود، امنیت داخلی با رویکرد آسیب‌پذیر محور مورد توجه است و از سوی دیگر، هنگامی که نظام سیاسی با گروه‌ها و جریان‌های برانداز برخورد می‌کند و به دلیل اتصال احتمالی آن‌ها به جریان‌های خارجی مجبور به اعمال حداقل خشونت است، نیم‌نگاهی نیز به امنیت داخلی با رویکرد تهدیدمحور دارد. در این چارچوب، عوامل زیر امنیت داخلی کشور را با چالش روبرو می‌کنند:

۱. وجود کانون‌های بحرانی در کشور به‌ویژه در حاشیه مرزهای ملی؛

این منظور با الهام از مباحث بخش نظری و با هدف تولید ادبیات جدید، تلاش شد با دریافت نظر صاحب‌نظران این رشته و نیز متخصصان امنیتی استان، عوامل موردنیاز این پژوهش از میان عوامل ذکرشده برشمرده شود. بدین ترتیب با استفاده از ادبیات موجود، سعی شد عوامل سطح ملی متناسب با سطح محلی بازتعریف و فهرستی بالغ بر ۱۲۸ عامل شناسایی و تدوین شود و در اختیار ۱۲۰ تن از جامعه نخبگان دانشگاهی و استادان علوم جغرافیایی و امنیتی قرار گیرد. حاصل این نظرخواهی، شناسایی و تعیین ۴۹ عامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی در سطح محلی (استانی) بود. در شناسایی و تعیین عوامل موردنظر، پنج معیار زیر موردتوجه بود:

۱. کاربرد متغیرها در سطح محلی/ استانی.
  ۲. کمیت پذیر بودن متغیرها و قابلیت تبدیل آن‌ها به مقادیر کمی.
  ۳. قابل دسترس بودن متغیرها.
  ۴. اجماع نخبگان صاحب‌نظر درباره مسائل ژئوپلیتیکی و امنیت داخلی.
  ۵. تأثیر مستقیم یا غیرمستقیم این عوامل بر امنیت محلی/ استانی.
- عوامل ژئوپلیتیکی شناسایی شده در امنیت داخلی (سطح محلی) در جدول شماره ۶ (ساختار پژوهش) نشان داده می‌شود:

در بحث امنیت داخلی، موضوع اقلیت‌های قومی، مذهبی، نژادی و یا مناطق جغرافیایی که این اقلیت‌ها در آن ساکن هستند، پیش می‌آید؛ باید ابتدا به امنیت محلی در سطح فروملی و سپس امنیت ملی توجه داشت. در این نوع از امنیت داخلی، امنیت جغرافیایی خاصی از کشور موردتوجه قرار می‌گیرد که دارای شرایط خاصی است که با سایر مناطق کشور تفاوت‌های اساسی دارد. در این وضعیت می‌توان عوامل امنیت‌ساز و امنیت‌زدا را در چهارچوب خاص آن منطقه و سپس تأثیر آن را بر سطح ملی بررسی کرد. در این بررسی می‌توان از عوامل ژئوپلیتیکی در چهار وضعیت ضعف یا قوت و تهدید یا فرصت بهره‌جست و تحلیل امنیتی جامعی از آن منطقه و کشور ارائه کرد (برآورد امنیتی، ۱۳۸۹: ۶۸)؛ (مرکز امنیت پایدار، ۱۳۸۹).

عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت در سطح محلی

عوامل ژئوپلیتیکی مستخرج از منابع علمی که در بخش نظری برشمرده شد، عمدتاً به سطح ملی اختصاص دارد و همه آن‌ها به‌طور کامل با سطح محلی انطباق ندارند و طبعاً پاسخگوی نیاز پژوهشی این مقاله نیستند؛ بنابراین، برای شناسایی عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی در سطح محلی و تولید دانش و ادبیات موردنیاز در این زمینه، از دانش ضمنی و اندوخته‌های ذهنی صاحب‌نظران استفاده می‌شود. به

جدول ۶. ساختار پژوهش

شاخص	ردیف	عامل
موقعیت جغرافیایی (موقعیت ساحلی و همجواری با آب‌های بین‌المللی و کشورهای همسایه)	۱	الف) عوامل طبیعی
کمبود منابع آب در منطقه/ محل	۲	
منابع طبیعی دارای ارزش اقتصادی	۳	
موقعیت ارتباطی (طرفیت بالای ترانزیتی و حمل‌ونقل)	۴	
مرزهای خشکی و آبی طولانی و قابل عبور	۵	
فاصله زیاد جغرافیایی منطقه/ محل از مرکز حکومت	۶	
مشروعیت سیاسی نظام از سوی اکثریت قاطع مردم منطقه/ محل	۷	ب) عوامل سیاسی
تدابیر و سیاست‌های انجام‌شده نظام درباره اقلیت‌های مذهبی و قومی در منطقه/ محل	۸	
سطح روابط حکومت مرکزی با کشورهای همجوار با منطقه/ محل	۹	
قرارداشتن در منطقه موردنظر در حوزه ژئواستراتژیک موردعلاقه قدرت‌های خارجی	۱۰	

۱۱	حضور نیروهای خارجی معارض با ج.ا.ا در کشورهای همجوار منطقه/ محل	ج) عوامل امنیتی
۱۲	بی‌ثباتی سیاسی، ناامنی و محرومیت در کشورهای همجوار منطقه/ محل	
۱۳	گروه‌ها و اشارار سازمان‌یافته در منطقه/ محل	
۱۴	پدیده قاچاق مواد مخدر، کالا، سلاح و ...	
۱۵	گروه‌های قومی و مذهبی نامتجانس با حاکمیت در منطقه/ محل	
۱۶	فراوانی سلاح و مهمات غیرمجاز در دسترس مردم منطقه/ محل	
۱۷	مراکز و یگان‌های نظامی و انتظامی مستقر در منطقه	
۱۸	حضور و تردد غیرمجاز اتباع بیگانه در منطقه/ محل	
۱۹	ناامنی ناشی از محرومیت در استان‌های همجوار	
۲۰	وجود مراکز تولید و قاچاق مواد مخدر در آن سوی مرزهای همجوار	
۲۱	منازعات مذهبی، قومی، طایفه‌ای و محلی	د) عوامل اقتصادی
۲۲	عدالت جغرافیایی (نرخ توزیع عادلانه فرصت‌های اقتصادی در مقایسه با میانگین کشوری)	
۲۳	تفاوت سطح درآمد و اشتغال در مقایسه با میانگین کشوری	
۲۴	ظرفیت‌های اقتصادی منطقه/ محل در حوزه تجارت خارجی	
۲۵	ظرفیت جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی در منطقه/ محل	
۲۶	فقر عمومی در مقایسه با میانگین کشوری	
۲۷	اختلاف سطح توسعه و رفاه در دو سوی مرز	
۲۸	نرخ بالای رشد جمعیت و اگر در منطقه در مقایسه با میانگین کشوری	ه) عوامل اجتماعی
۲۹	نرخ بالای محرومیت‌های اجتماعی (در مقایسه با سایر مناطق کشوری)	
۳۰	شکل‌گیری شخصیت و هویت فردی در مقابل هویت قومی	
۳۱	احساس تبعیض (شهروند درجه دومی) اقلیت‌ها نسبت به اکثریت	
۳۲	احساس تبعیض مردم منطقه نسبت به سایر مناطق کشور	
۳۳	مهاجرت عناصر همگرا با نظام از منطقه/ محل	
۳۴	مهاجرت عناصر و اگر از نظام به منطقه/ محل (اتباع بیگانه)	
۳۵	حضور شخصیت‌های مذهبی، قومی و طایفه‌ای و اگر در منطقه/ محل	
۳۶	حضور شخصیت‌های مذهبی، قومی و طایفه‌ای همگرا در منطقه/ محل	
۳۷	حضور طوایف در سلسله‌مراتب قدرت در منطقه/ محل	
۳۸	تفاوت معنی‌دار نرخ رشد جمعیت و اگر در منطقه/ محل نسبت به جمعیت همگرا با نظام	و) عوامل فرهنگی
۳۹	سازمان‌های مردم‌نهاد و نهادهای مردمی	
۴۰	رعایت حریم خصوصی اقلیت‌ها (عقاید، آداب و سنن و ...)	
۴۱	بی‌سوادی عمومی در مقایسه با میانگین کشوری	
۴۲	مراکز فرهنگی اقلیت‌های دینی و مذهبی در منطقه/ محل	
۴۳	جریان‌های افراطی قومی و مذهبی در منطقه/ محل	
۴۴	تقابل آموزه‌های مذهبی و محلی با قوانین و مقررات نظام	
۴۵	مشروعیت قاچاق مواد مخدر براساس برخی آموزه‌های مذهبی و فرقه‌ای	
۴۶	اقلیت‌های مذهبی و قومی معارض با نظام در منطقه/ محل	
۴۷	اختلافات فرهنگی، مذهبی و قومی مردم منطقه/ محل با سطح ملی	
۴۸	اختلافات فرهنگی، مذهبی و قومی در منطقه/ محل	
۴۹	هم‌گرایی و تأثیرپذیری فرهنگی و مذهبی مردم منطقه/ محل از بیگانگان	

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۲)

یافته‌های پژوهش

آمار توصیفی

با توجه به تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده

از طریق نرم‌افزار spss می‌توان اطلاعات به‌دست آمده را به‌صورت زیر بیان کرد:

جدول ۷. مشخصات پاسخ‌دهندگان

- مشخصات سطح تحصیلات پاسخ‌دهندگان:			
لیسانس: ۸,۴٪	فوق لیسانس: ۳۶,۴٪	دکتر: ۵۵,۲٪	
- مشخصات سن پاسخ‌دهندگان:			
۲۰ - ۳۵: ۱۵,۱٪	۳۵ - ۴۰: ۳۶,۵٪	۴۰ به بالا: ۴۸,۴٪	
- مشخصات سابقه کاری پاسخ‌دهندگان:			
۱۰-۱۵: ۲۰,۵٪	۱۵-۲۰: ۳۱,۵٪	۲۰ به بالا: ۴۰,۶٪	

(منبع: نویسندگان؛ ۱۳۹۲)

آمار استنباطی

به‌منظور مشخص کردن نوع آزمون مورد استفاده برای فرضیه‌های تحقیق، ابتدا به بررسی نرمال یا غیرنرمال بودن داده‌های مربوط به فرضیات از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف پرداخته می‌شود و سپس با استفاده از نتایج این آزمون، از روش‌های آماری

پارامتری یا غیرپارامتری مناسب برای آزمون فرضیه‌ها استفاده می‌شود؛ بنابراین، فرضیه‌ها به شکل زیر است:
 H0: توزیع داده‌ها نرمال است (داده‌ها از جامعه نرمال استخراج شده‌اند).
 H1: توزیع داده‌ها نرمال نیست (داده‌ها از جامعه نرمال استخراج نشده‌اند).

جدول ۸. نتایج حاصل از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف

متغیر	سطح معنی‌داری	مقدار خطا	فرض صفر	نتیجه‌گیری
عوامل طبیعی	۰/۵۲۱	۰/۰۵	رد نمی‌شود	داده‌ها نرمال است
عوامل سیاسی	۰/۳۱۲	۰/۰۵	رد نمی‌شود	داده‌ها نرمال است
عوامل امنیتی	۰/۵۰۷	۰/۰۵	رد نمی‌شود	داده‌ها نرمال است
عوامل اقتصادی	۰/۳۵۲	۰/۰۵	رد نمی‌شود	داده‌ها نرمال است
عوامل اجتماعی	۰/۳۸۹	۰/۰۵	رد نمی‌شود	داده‌ها نرمال است
عوامل فرهنگی	۰/۴۴۵	۰/۰۵	رد نمی‌شود	داده‌ها نرمال است

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۲)

با توجه به جدول شماره ۸، مشاهده می‌شود که تمامی متغیرها، نرمال هستند؛ به‌همین خاطر از بین روش‌های آمار پارامتری که در آزمون فرضیه‌ها مورد

استفاده قرار می‌گیرند، از آزمون فرضیه یک میانگین استفاده می‌شود.

بررسی تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی بر امنیت داخلی

جدول ۹. آزمون تی تک‌نمونه‌ای بررسی تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی بر امنیت داخلی

شاخص	T	درجه آزادی	عدد معناداری	میانگین	تفاوت میانگین	فاصله اطمینان برای تفاوت ۹۵٪		نتیجه	تحلیل
						حد بالا	حد پایین		
عوامل طبیعی	۱۳/۸۱۳	۱۱۹	۰/۰۰۰	۴/۲۱۳۱	۰/۰۸۷۸۲	۱/۳۸۸	۱/۰۳۷۴	رد فرض صفر	عوامل طبیعی، عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی می‌باشند.
عوامل سیاسی	۱۱/۵۲۷	۱۱۹	۰/۰۰۰	۴/۴۰۹۸	۰/۱۲۲۳۱	۱/۶۵۴۵	۱/۱۶۵۲	رد فرض صفر	عوامل سیاسی، عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی می‌باشند.
عوامل امنیتی	۱۶/۶۳۱	۱۱۹	۰/۰۰۰	۴/۴۲۶۲	۰/۰۸۵۷۶	۱/۵۹۷۸	۱/۲۵۴۷	رد فرض صفر	عوامل امنیتی، عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی می‌باشند.
عوامل اقتصادی	۱۳/۸۷۵	۱۱۹	۰/۰۰۰	۴/۵۰۸۲	۰/۱۰۸۷۰	۱/۷۲۵۶	۱/۲۹۰۸	رد فرض صفر	عوامل اقتصادی، عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی می‌باشند.
عوامل اجتماعی	۲۱/۷۷۷	۱۱۹	۰/۰۰۰	۴/۶۲۳۰	۰/۰۷۴۵۳	۱/۷۷۲۰	۱/۴۷۳۹	رد فرض صفر	عوامل اجتماعی، عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی می‌باشند.
عوامل فرهنگی	۳۳/۱۶۸	۱۱۹	۰/۰۰۰	۴/۸۱۹۷	۰/۰۵۴۸۶	۱/۹۲۹۴	۱/۷۰۹۹	رد فرض صفر	عوامل فرهنگی، عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی می‌باشند.

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۲)

با توجه به جدول شماره ۹ نتیجه گرفته می‌شود، از آنجایی که آماره عدد t بزرگتر از ۱/۹۶ است و سطح معنی داری کوچکتر از ۰/۰۵ می‌باشد؛ بنابراین تمامی فرضیه‌های صفر تحقیق رد و عوامل مطرح شده به‌عنوان عامل ژئوپلیتیکی قلمداد می‌شوند.

جدول ۱۰. خروجی روش‌های AHP و TOPSIS برای اولویت‌بندی عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی

رتبه	رتبه	عوامل مورد بررسی		میانگین	آزمون فریدمن	خروجی‌های روش AHP		خروجی‌های روش TOPSIS	
		وزان	رتبه کلی			CL	رتبه کلی		
۱	۱	موقعیت جغرافیایی	۴,۴۵۲۴	۳۴,۲۵	۰,۰۴۵	۰,۵۹۷۶	۲	۲	
۲	۲	کمبود منابع آب در منطقه/ محل	۴,۰۲۳۸	۲۴,۳۷	۰,۰۲	۰,۳۵۱۲	۲۴	۲۴	
۳	۳	منابع طبیعی دارای ارزش اقتصادی	۳,۹۷۶۲	۲۳,۲۳	۰,۰۱۶	۰,۳۲۱۵	۲۹	۲۹	
۴	۴	موقعیت ارتباطی (ظرفیت بالای ترانزیتی و حمل‌ونقل)	۴,۰۴۷۶	۲۴,۵۱	۰,۰۲۱	۰,۳۹۱۴	۲۲	۲۲	
۵	۵	مرزهای خشکی و آبی طولانی و قابل عبور	۴,۲۸۵۷	۳۰,۶۴	۰,۰۳۹	۰,۵۳۱۲	۶	۶	
۶	۶	فاصله زیاد جغرافیایی منطقه/ محل از مرکز حکومت	۳,۸۳۳۳	۱۹,۶۲	۰,۰۰۲	۰,۱۶۳۹	۴۷	۴۷	
۷	۷	مشروعیت سیاسی نظام از سوی اکثریت قاطع مردم منطقه/ محل	۴,۷۳۸۱	۳۹,۶۹	۰,۰۴۷	۰,۶۱۲۱	۱	۱	
۸	۸	تدابیر و سیاست‌های انجام‌شده نظام درباره اقلیت‌های مذهبی و قومی در منطقه/ محل	۳,۹۰۴۸	۲۱,۷۴	۰,۰۰۸	۰,۲۱۸۳	۳۹	۳۹	

۱۹	۰,۳۹۴۵	۲۰	۰,۰۲۳	۲۴,۷۳	۴,۰۴۷۶	سطح روابط حکومت مرکزی با کشورهای همجوار با منطقه/ محل	۹	عوامل امنیتی (ن)
۱۱	۰,۴۶۸۷	۹	۰,۰۳۶	۲۹,۱۸	۴,۲۳۸۱	قرار داشتن در منطقه مورد نظر در حوزه ژئواستراتژیک	۱۰	
۷	۰,۵۲۱۴	۷	۰,۰۳۸	۳۰,۳۵	۴,۲۸۵۷	حضور نیروهای خارجی معارض با ج.ا.ا در کشورهای همجوار منطقه/ محل	۱۱	
۱۷	۰,۴۰۷۷	۱۵	۰,۰۲۷	۲۷,۲۰	۴,۱۴۲۹	بی‌ثباتی سیاسی، ناامنی و محرومیت در کشورهای همجوار منطقه/ محل	۱۲	
۱۰	۰,۴۷۸۲	۱۰	۰,۰۳۴	۲۸,۹۵	۴,۲۱۴۳	گروه‌ها و اشار سازمان یافته در منطقه/ محل	۱۳	
۵	۰,۵۵۲۴	۵	۰,۰۴	۳۰,۷۷	۴,۲۸۵۷	پدیده قاچاق مواد مخدر، کالا، سلاح و ...	۱۴	
۳۸	۰,۲۲۳۱	۳۸	۰,۰۰۹	۲۱,۸۹	۳,۹۲۸۶	گروه‌های قومی و مذهبی نامتجانس با حاکمیت در منطقه/ محل	۱۵	
۱۴	۰,۴۳۵۴	۱۴	۰,۰۲۸	۲۷,۲۵	۴,۱۴۲۹	فراوانی سلاح و مهمات غیرمجاز در دسترس مردم منطقه/ محل	۱۶	
۳۶	۰,۲۴۸۵	۳۴	۰,۰۱۳	۲۲,۵۵	۳,۹۵۲۴	مراکز و یگان‌های نظامی و انتظامی مستقر در منطقه	۱۷	
۴۱	۰,۲۰۸۷	۴۱	۰,۰۰۷	۲۰,۸۱	۳,۸۸۱۰	حضور و تردد غیرمجاز اتباع بیگانه در منطقه/ محل	۱۸	
۳۳	۰,۲۶۸۱	۳۳	۰,۰۱۳	۲۲,۶۰	۳,۹۵۲۴	نامانی ناشی از محرومیت در استان‌های همجوار	۱۹	
۱۲	۰,۴۳۹۶	۱۲	۰,۰۳۱	۲۸,۸۹	۴,۲۱۴۳	وجود مراکز تولید و قاچاق مواد مخدر در آن سوی مرزهای همجوار	۲۰	
۱۳	۰,۴۳۸۵	۱۳	۰,۰۲۹	۲۸,۶۰	۴,۲۱۴۳	منازعات مذهبی، قومی، طایفه‌ای و محلی	۲۱	
۸	۰,۵۱۳۴	۸	۰,۰۳۷	۳۰,۳۵	۴,۲۸۵۷	عدالت جغرافیایی (نرخ توزیع عادلانه فرصت‌های اقتصادی)	۲۲	عوامل اقتصادی (د)
۴۹	۰,۱۴۳۲	۴۹	۰,۰۰۱	۱۸,۳۷	۳,۷۸۵۷	تفاوت سطح درآمد و اشتغال در مقایسه با میانگین کشوری	۲۳	
۳۱	۰,۳۰۵۱	۳۲	۰,۰۱۴	۲۲,۷۷	۳,۹۷۶۲	ظرفیت‌های اقتصادی منطقه/ محل در حوزه تجارت خارجی	۲۴	
۳۰	۰,۳۲۱۳	۳۰	۰,۰۱۵	۲۳,۰۶	۳,۹۷۶۲	ظرفیت جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی در منطقه/ محل	۲۵	
۴	۰,۵۶۴۱	۴	۰,۰۴۱	۳۱,۴۴	۴,۳۳۳۳	فقر عمومی در مقایسه با میانگین کشوری	۲۶	
۳۲	۰,۲۸۶۵	۳۱	۰,۰۱۴	۲۲,۸۶	۳,۹۵۲۴	اختلاف سطح توسعه و رفاه در دو سوی مرز	۲۷	
۴۳	۰,۲۰۶۳	۴۲	۰,۰۰۶	۲۰,۴۹	۳,۸۸۱۰	نرخ بالای رشد جمعیت و اگر در منطقه در مقایسه با میانگین کشوری	۲۸	عوامل اجتماعی (ف)
۳	۰,۵۷۲۱	۳	۰,۰۴۳	۳۲,۱۰	۴,۳۵۷۱	نرخ بالای محرومیت‌های اجتماعی (در مقایسه با سایر مناطق کشوری)	۲۹	
۴۶	۰,۱۷۰۱	۴۶	۰,۰۰۳	۱۹,۷۰	۳,۷۶۱۹	شکل‌گیری شخصیت و هویت فردی در مقابل هویت قومی	۳۰	
۱۸	۰,۴۰۶۲	۱۸	۰,۰۲۴	۲۴,۸۶	۴,۰۷۱۴	احساس تبعیض (شهروند درجه دومی) اقلیت‌ها نسبت به اکثریت	۳۱	
۲۰	۰,۴۰۴۵	۱۹	۰,۰۲۳	۲۴,۸۶	۴,۰۴۷۶	احساس تبعیض مردم منطقه نسبت به سایر مناطق کشور	۳۲	
۴۰	۰,۲۱۶۵	۴۰	۰,۰۰۸	۲۱,۱۵	۳,۸۸۱۰	مهاجرت عناصر همگرا با نظام از منطقه/ محل	۳۳	
۴۲	۰,۲۰۸۴	۴۳	۰,۰۰۶	۲۰,۴۴	۳,۸۵۷۱	مهاجرت عناصر واگرا از نظام به منطقه/ محل (اتباع بیگانه)	۳۴	
۴۸	۰,۱۵۲۴	۴۸	۰,۰۰۲	۱۹,۱۹	۳,۸۰۹۵	حضور شخصیت‌های مذهبی، قومی و طایفه‌ای واگرا در منطقه/ محل	۳۵	
۴۵	۰,۱۸۳۵	۴۵	۰,۰۰۳	۱۹,۷۹	۳,۸۳۳۳	حضور شخصیت‌های مذهبی، قومی و طایفه‌ای	۳۶	

همگرا در منطقه/ محل							
۲۷	۰,۳۲۲۸	۲۷	۰,۰۱۸	۲۳,۳۶	۴,۰۰۰۰	۳۷	حضور طوایف در سلسله‌مراتب قدرت در منطقه/ محل
۳۵	۰,۲۵۶۱	۳۵	۰,۰۱۱	۲۲,۵۵	۳,۹۵۲۴	۳۸	تفاوت معنی‌دار نرخ رشد جمعیت واگرا در منطقه/ محل نسبت به جمعیت همگرا با نظام
۲۸	۰,۳۲۲۱	۲۸	۰,۰۱۷	۲۳,۲۶	۳,۹۷۶۲	۳۹	سازمان‌های مردم‌نهاد و نهادهای مردمی
۲۳	۰,۳۶۱۷	۲۳	۰,۰۲۱	۲۴,۴۲	۴,۰۲۳۸	۴۰	رعایت حریم خصوصی اقلیت‌ها (عقاید، آداب و سنن و ...)
۲۶	۰,۳۳۸۵	۲۶	۰,۰۱۹	۲۳,۵۷	۴,۰۰۰۰	۴۱	بی‌سوادی عمومی در مقایسه با میانگین کشوری
۳۷	۰,۲۲۲۸	۳۷	۰,۰۰۹	۲۱,۹۵	۳,۹۲۸۶	۴۲	مراکز فرهنگی اقلیت‌های دینی و مذهبی در منطقه/ محل
۹	۰,۵۲۱۳	۱۱	۰,۰۳۲	۲۸,۹۲	۴,۲۱۴۳	۴۳	جریان‌های افراطی قومی و مذهبی در منطقه/ محل
۱۵	۰,۴۲۲۵	۱۷	۰,۰۲۵	۲۶,۱۵	۴,۰۹۵۲	۴۴	تقابل آموزه‌های مذهبی و محلی با قوانین و مقررات نظام
۲۵	۰,۳۴۱۲	۲۵	۰,۰۱۹	۲۳,۹۴	۴,۰۰۰۰	۴۵	مشروعیت قاچاق مواد مخدر براساس برخی آموزه‌های مذهبی و فرقه‌ای
۱۶	۰,۴۱۲۵	۱۶	۰,۰۲۶	۲۶,۶۲	۴,۱۱۹۰	۴۶	اقلیت‌های مذهبی و قومی معارض با نظام در منطقه/ محل
۲۱	۰,۳۹۴۱	۲۱	۰,۰۲۲	۲۱,۶۱	۴,۰۲۳۸	۴۷	اختلافات فرهنگی، مذهبی و قومی مردم منطقه/ محل با سطح ملی
۴۴	۰,۲۰۳۴	۴۴	۰,۰۰۵	۲۰,۰۱	۳,۸۳۳۳	۴۸	اختلافات فرهنگی، مذهبی و قومی در منطقه/ محل
۳۴	۰,۲۶۲۱	۳۶	۰,۰۰۱	۲۲,۴۲	۳,۹۵۲۴	۴۹	هم‌گرایی و تأثیرپذیری فرهنگی و مذهبی مردم منطقه/ محل از بیگانگان

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۲)

برای اولویت‌بندی عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت در این پژوهش است.

همچنین، ضریب همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن با استفاده از نرم‌افزار SPSS برابر ۰/۹۹۸ می‌باشد که این نشان‌دهنده همبستگی بالا بین دو روش مورد استفاده

جدول ۱۱. اولویت‌بندی گروه‌ها براساس آزمون فریدمن

اولویت	رتبه	گروه	ردیف
۶	۲,۴۵	عوامل طبیعی	۱
۲	۳,۷۰	عوامل سیاسی	۲
۵	۳,۱۰	عوامل امنیتی	۳
۱	۵,۰۵	عوامل اقتصادی	۴
۳	۳,۵۸	عوامل اجتماعی	۵
۴	۳,۱۲	عوامل فرهنگی	۶

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۲)

پیمایشی محسوب می‌شود. پس از طی مراحل مقدماتی و مرور ادبیات پژوهش، مبنی بر اینکه دانش ژئوپلیتیک پیوندهنده مؤلفه‌های سیاسی، قدرت و جغرافیا است و راهبردهای امنیتی مستخرج از آن به

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف ارائه مدلی مبتنی بر تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی در جهت استقرار امنیت در سطح محلی در سال ۹۳-۹۲ صورت گرفت و از نوع پژوهش‌های

قدرت‌های خارجی؛ حضور نیروهای خارجی معارض با ج.ا.ا در کشورهای همجوار منطقه/ محل؛ بی‌ثباتی سیاسی، ناامنی و محرومیت در کشورهای همجوار منطقه/ محل).

۳. عوامل اجتماعی (نرخ بالای رشد جمعیت و اگر در منطقه در مقایسه با میانگین کشوری؛ نرخ بالای محرومیت‌های اجتماعی؛ شکل‌گیری شخصیت و هویت فردی در مقابل هویت قومی؛ احساس تبعیض (شهروند درجه دومی) اقلیت‌ها نسبت به اکثریت؛ احساس تبعیض مردم منطقه نسبت به سایر مناطق کشور؛ مهاجرت عناصر همگرا با نظام از منطقه/ محل؛ مهاجرت عناصر و اگر از نظام به منطقه/ محل (اتباع بیگانه)؛ حضور شخصیت‌های مذهبی، قومی و طایفه‌ای و اگر در منطقه/ محل؛ حضور شخصیت‌های مذهبی، قومی و طایفه‌ای همگرا در منطقه/ محل؛ حضور طوایف در سلسله‌مراتب قدرت در منطقه/ محل؛ تفاوت معنی‌دار نرخ رشد جمعیت و اگر در منطقه/ محل نسبت به جمعیت همگرا با نظام؛ سازمان‌های مردم‌نهاد و نهادهای مردمی؛ رعایت حریم خصوصی اقلیت‌ها (عقاید، آداب و سنن و ...)؛ بی‌سوادی عمومی در مقایسه با میانگین کشوری).

۴. عوامل فرهنگی (اختلافات فرهنگی، مذهبی و قومی مردم منطقه/ محل با سطح ملی؛ مراکز فرهنگی اقلیت‌های دینی و مذهبی در منطقه/ محل؛ جریان‌های افراطی قومی و مذهبی در منطقه/ محل؛ تقابل آموزه‌های مذهبی و محلی با قوانین و مقررات نظام؛ مشروعیت قاچاق مواد مخدر براساس برخی آموزه‌های مذهبی و فرقه‌ای؛ اقلیت‌های مذهبی و قومی معارض با نظام در منطقه/ محل؛ اختلافات فرهنگی، مذهبی و قومی در منطقه/ محل؛ هم‌گرایی و تأثیرپذیری فرهنگی و مذهبی مردم منطقه/ محل از بیگانگان).

۵. عوامل امنیتی (گروه‌ها و اشرار سازمان‌یافته در منطقه/ محل؛ پدیده قاچاق مواد مخدر، کالا، سلاح و ...؛ گروه‌های قومی و مذهبی نامتجانس با حاکمیت در منطقه/ محل؛ گروه‌های قومی و مذهبی نامتجانس با حاکمیت در منطقه/ محل؛ منازعات مذهبی، قومی،

نحوه مؤثری در برقراری امنیت در سطوح بین‌المللی، منطقه‌ای، ملی و ناحیه‌ای نقش دارند؛ به شمارش عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی با استفاده از پرسشنامه پرداخته شد و داده‌های گردآوری شده با استفاده از تکنیک آزمون تک‌نمونه‌ای مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند و در نهایت ۴۹ عامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی شمرده شدند و پس از آن با استفاده از روش AHP و TOPSIS این عوامل اولویت‌بندی شدند.

گزاره‌های منطقی و علمی زیر را می‌توان از نتایج و دستاوردهای این پژوهش دانست:

۱. علم ژئوپلیتیک را می‌توان با توجه به ارتباط گسترده‌ای که میان سیاست، قدرت و جغرافیا برقرار می‌کند، دانش تأمین‌کننده امنیت در سطوح مختلف دانست.

۲. همانگونه که عوامل ژئوپلیتیکی در سطح مختلف امنیت بین‌المللی، منطقه‌ای و ملی نقش‌آفرین هستند، در سطح امنیت محلی (استانی) نیز دارای نقش‌های مؤثری می‌باشند.

۳. امنیت استان‌های خاصی که دارای محیط ژئوپلیتیکی خاصی است، می‌توان با استفاده از عوامل ژئوپلیتیکی تأمین کرد.

با توجه به آنچه که در این پژوهش گذشت، می‌توان این‌گونه جمع‌بندی کرد که به ترتیب اولویت:

۱. عوامل اقتصادی (عدالت جغرافیایی؛ تفاوت سطح درآمد و اشتغال در مقایسه با میانگین کشوری؛ ظرفیت‌های اقتصادی منطقه/ محل در حوزه تجارت خارجی؛ ظرفیت جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی در منطقه/ محل؛ فقر عمومی در مقایسه با میانگین کشوری؛ اختلاف سطح توسعه و رفاه در دو سوی مرز).

۲. عوامل سیاسی (مشروعیت سیاسی نظام از سوی اکثریت قاطع مردم منطقه/ محل؛ تدابیر و سیاست‌های انجام‌شده نظام درباره اقلیت‌های مذهبی و قومی در منطقه/ محل؛ سطح روابط حکومت مرکزی با کشورهای همجوار با منطقه/ محل؛ قراردادن در منطقه مورد نظر در حوزه ژئواستراتژیک مورد علاقه

تقوی اصل، عطا (۱۳۸۷). ژئوپلیتیک جدید ایران: از قزاقستان تا گرجستان. چاپ سوم. تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

چگینی، حسن (۱۳۸۴). نظام مدیریت استراتژیک دفاعی. جلد دوم. تهران: نشر آجا.

حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۷۹). وضعیت ژئوپلیتیکی پنجاب پاکستان. تهران: انتشارات بین‌المللی مهدی.

حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک. چاپ اول. مشهد: انتشارات پاپلی.

حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۰). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک. چاپ سوم. مشهد: انتشارات پاپلی.

ریبعی، علی (۱۳۸۳). مطالعات امنیت ملی (مقدمه‌ای بر نظریه‌های امنیت ملی در جهان سوم). تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

رشید، غلامعلی (۱۳۸۶). نقش عوامل ژئوپلیتیکی در تدوین و طراحی راهبرد دفاعی. پایان‌نامه دکتري، استاد راهنما: دکتر محمدرضا حافظ‌نیا. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

زرقانی، سیدهادی (۱۳۸۸). مقدمه‌ای بر قدرت ملی. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

شعبانی، ناصر (۱۳۹۲). راهبرد امنیتی ج.ا.ا. در استان سیستان و بلوچستان مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی. رساله دکتري، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.

عزتی، عزت‌اله (۱۳۸۰). ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم. تهران: انتشارات سمت.

علیرضایی، ابوتراب؛ پاشایی هولاسو، امین (۱۳۹۵). «بررسی تاثیر فرهنگ سازمانی بر قابلیت‌های چابکی سازمانی (مطالعه موردی: یکی از سازمان‌های نیروهای مسلح)»، فصلنامه پژوهش‌های مدیریت در ایران، دوره ۲۰، شماره ۲، صص ۱۷۵-۱۴۹. کوهن، سائول برنارد (۱۳۸۷). ژئوپلیتیک نظام جهانی. ترجمه عباس کردان. تهران: انتشارات مؤسسه ابرار معاصر.

مجته‌زاده، پیروز (۱۳۷۹). ایده‌های ژئوپلیتیک و واقعیت‌های ایرانی. تهران: نشر نی.

مختاری، مجید (۱۳۸۲). ژئوپلیتیک. جزوه درسی. تهران: دافوس دانشگاه امام حسین (ع).

مرکز امنیت پایدار (۱۳۸۹). نگرشی بر استان سیستان و بلوچستان. تهران: دانشگاه امام حسین (ع).

طایفه‌ای و محلی؛ فراوانی سلاح و مهمات غیرمجاز در دسترس مردم منطقه/ محل؛ مراکز و یگان‌های نظامی و انتظامی مستقر در منطقه؛ حضور و تردد غیرمجاز اتباع بیگانه در منطقه/ محل؛ ناامنی ناشی از محرومیت در استان‌های همجوار؛ وجود مراکز تولید و قاچاق مواد مخدر در آن سوی مرزهای همجوار).

۶. عوامل طبیعی (موقعیت جغرافیایی؛ کمبود منابع آب در منطقه/ محل؛ منابع طبیعی دارای ارزش اقتصادی؛ موقعیت ارتباطی؛ مرزهای خشکی و آبی طولانی و قابل عبور؛ فاصله زیاد جغرافیایی منطقه/ محل از مرکز حکومت) به‌عنوان عوامل ژئوپلیتیکی بر امنیت داخلی مؤثرند.

پیشنهاد می‌شود، محققان دیگر، الگوی مورد مطالعه در این تحقیق را در مناطق جغرافیایی کشور که دارای محیط ژئوپلیتیکی خاصی هستند، به‌کار بگیرند و با شناخت صحیح محیط امنیتی مورد نظر و استخراج عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت آن محیط، با ارائه راهبردهایی در جهت تأمین امنیت محیط مورد نظر مسئولان امر را یاری کنند.

منابع

ازغندی، علیرضا؛ روش‌ن‌دل، جلیل (۱۳۷۴). مسائل نظامی و استراتژیک معاصر. تهران: انتشارات سمت.

اطاعت، جواد (۱۳۷۶). ژئوپلیتیک و سیاست خارجی ایران. تهران: نشر سفیر.

بامنی مقدم، محمد (۱۳۹۲). تحلیل آماری، جلد اول، ویراست سوم، تهران: انتشارات شرح.

برآورد امنیتی استان (۱۳۸۹). مرکز امنیت پایدار. تهران: دانشگاه جامع امام حسین (ع)، دانشکده و پژوهشکده اطلاعات، گروه مطالعاتی شهید قلنبر، انتشار محدود.

بلندیان، غلام‌حسین؛ هزارجریبی، جعفر (۱۳۸۶). ارزش‌های شناخت محیط در تدوین استراتژی. ماهنامه نگرش راهبردی، سال هشتم، صص ۱۸-۵.

بوزان، باری (۱۳۷۸). مردم، دولت‌ها و هراس. تهران: مرکز مطالعات راهبردی.

بیات، بهرام (۱۳۸۸). جامعه‌شناسی احساس امنیت. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

constructs, *Journal of Marketing Research*, Vol.16.

Colin S. Gray (1986). "The Jeopolitics of super Power", Longman, Third Edition,

Pp12-33.

Verkatraman, N (1989). Strategic orientation if business enterprises: the construct, dimensionality and measurement, *Management Science*, Vol.35.

مصاحبه‌ها

- مصاحبه اختصاصی نگارنده با دکتر محمدرضا حافظ‌نیا،

۱۳۹۰/۱۲/۱۸

- مصاحبه اختصاصی با دکتر سیده‌ادی زرقانی،

۱۳۹۰/۰۱/۰۸

- مصاحبه اختصاصی با دکتر غلامعلی رشید،

۱۳۹۰/۰۹/۲۲

شناسایی و اولویت‌بندی عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت داخلی با ....

مطالعه گروهی داغا (۱۳۸۸). تدوین راهبرد آمایش سرزمینی در منطقه جنوب شرق کشور ج.ا.ا. از منظر امنیت ملی. تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.

نوروزی، محمدتقی (۱۳۷۴). فرهنگ دفاعی و امنیتی. تهران: انتشارات سنا- مرکز مطالعات و پژوهش‌های مدیریت.

نیکوکار، غلامحسین؛ سلطانی، محمدرضا؛ پاشایی هولاسو، امین (۱۳۹۳). «بررسی زیرساخت‌های مدیریت دانش در یکی از دانشگاه‌های نیروهای مسلح»، فصلنامه مدیریت فناوری اطلاعات، دوره ۶، شماره ۳، صص ۵۲۸-۵۰۵.

Bohrestedt, G (1983). Measurement, In P. Rossi, J. Wright, and Anderson, (Esd). A handbook of survey research, San Diego, CA: Academy Press, 8 (1).

Churchill, Jr, G.A (1979). A paradigm for developing better measure of marketing

